

A VENDVIDÉKI ÚTMENTI KERESZTEK „KÁLVÁRIÁJA”

Ezen írás annak köszönhetően jött létre, hogy az 1990-es évek végén célul tűztük ki a szlovéniai magyarság szakrális kisémlékeinek¹ sorravételét és fotódokumentálását.² Erre főként az ösztönzött bennünket, hogy szemünk láttára kezdődött el a kommunizmus bukása után a szakrális műemlékek felújítási hulláma. A felújítók „buzgóságának” következményeként szemlátomást változott meg a szakrális műemlékek jellege: számos, több száz éves kereszt tűnt el, a felismerhetetlenségig átalakult és felirata „identitást” változtatott. A kereszteken szereplő feliratok sorsának alakulása pedig különösen kényes pontja volt a felújításoknak.

A kezdetben csak a Lendva-vidéki falvakban végzett kutatásunk kíváncsivá tett bennünket, vajon hogyan zajlott le ez a folyamat a nyelvhatár másik oldalán, a vendlakta vidéken. A kutatás területének bővítése után gyorsan bebizonyosodott, hogy a felújítási hullám ott is sok változást idézett elő a szakrális műemlékek körében. Bár a kutatás tágabb területre terjedt ki, ezen tanulmány a magyar–szlovén nyelvhatár szlovéniai szakasza mentén húzódó vendlakta településekre korlátozódik.

A magyar–szlovén nyelvhatár szlovéniai szakasza

A magyar–szlovén nyelvhatár 1920-ig egy vonallal megrajzolható volt Szentgotthárdtól Alsólendváig. Ebben a térségben a magyar és a vend települések a nyelvhatárt oly módon alakítják, hogy keletről a magyar, a nyugati oldalon pedig a vend települések sorakoznak. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint ezen nyelvhatár mentén sorakozó települések mindegyikét 80–90%-os arányban egy nemzetiség lakta. Ez azonban Trianon után részint érvényét veszítette. A trianoni határt ugyanis nem a nemzetiségi összetételnek, azaz a nyelvhatárnak megfelelően húzták meg. Ennek következtében Magyarországon Szentgotthárd környékén szlovének is élnek, míg a mai Szlovénia területén Hodos³ és

¹ A terminológia és rendszerezés kérdésében az alapot szolgáltatotta: LISZKA 2000. 19–31.

² A feldolgozás első lépése: BIHAR – LENDVAI KEPE 2001. 115–121.

³ 1920 előtt: Órihodos, Vas vm.

Lendva⁴ közötti térségben magyarok laknak egy tömbben. Főleg a muravidéki magyarok voltak a Trianon utáni időszakban erőszakos asszimilációnak kitéve, ugyanis Kámaháza, Hídvég,⁵ Hosszúfalu,⁶ Gyertyános,⁷ Petesháza és Pince települések határában alakítottak ki a betelepített szláv lakosság számára úgynevezett *kolóniákat*. Ezek a betelepítések hathatósan megváltoztatták a terület nemzetiségi összetételét. Az igazság érdekében itt meg kell említeni, hogy ezzel szemben a több mint ezer évig a Magyar Királysághoz tartozó Vendvidéken nem ismerünk egyetlen esetet sem más nemzetiségű lakosság tervszerű és tömeges betelepítéséről.

A vend népcsoport

A Vendvidék a történeti Magyarország területén, Vas és Zala megye délnyugati vidékén a Lendva folyó mentén terült el. A régi magyar szóhasználatban ezen vidéket Tótföld vagy Tótság névváltozatban ismerték és használták, lakosságát pedig vendus-tótoknak⁸ vagy vendeknek nevezték. A Trianoni békeszerződést követően Szentgotthárd környékét kivéve az egész Vendvidék a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia része lett.⁹ 1991 óta a terület Szlovéniához tartozik. 1920 óta a Vendvidéket a szlovén nyelvben *Prekmurje*-nek, azaz Murántúlnak, lakosait pedig egyszerűen *prekmurci*-aknak, azaz murántúliaknak nevezik. A vend kifejezést a délszláv szóhasználat következetesen mellőzi, merthogy az a Magyar Királysághoz való kötődést fejezné ki.

A vend népcsoport sajátosságaival, nyelvével, viseletével, történelmével egyebek között Pável Ágoston foglalkozott behatóbban, nagyobb részletességgel. Véleménye szerint éles határt lehet húzni a vendek és az „osztrák szlovének” népi kultúrája között. Többször is arra a megállapításra jutott, hogy a Mura mellékén és a szomszédos területeken élő vendek életmódja, anyagi kultúrája nagyon közel áll a délnyugat-magyarországi magyarsághoz, hiszen „ezek több, mint ezer éven keresztül éltek a magyarsággal egy egységes nemzeti és állami terület határain belül.”¹⁰ A vend nyelv a délszláv nyelvek csoportjába tartozik és voltaképpen a szlovének egy önállósult, nagyobb nyelvjárása. Írásbeliségükre a magyar ábécé, a magyar hangjelölés és betűhasználat jellemző, valamint a személynevek és dátumok esetében is a magyar írásmódot követik. Emellett a vend nyelvben több száz magyar jövevényszó lelhető fel. Feltűnő folklórjukban Mátyás király kiemelt tisztelete, amelyről Pável Ágoston így írt: „A Mátyás-hagyomány a legállandóbb érték, amit a magyarság adott a szlovén népnek, de a

⁴ 1920 előtt: Alsólendva, Zala vm.

⁵ 1920 előtt: Lendvahídvég, Zala vm.

⁶ 1920 előtt: Lendvahosszúfalu, Zala vm.

⁷ 1920 előtt: Zalagyertyános, Zala vm.

⁸ KOSSITS 1828.

⁹ KÓSA – FILEP 1975. 192.

¹⁰ PÁVEL 1976. 218.

szlovénság számára is ez a legeggyetemesebb és legmélyebb népi és nemzeti élmény.”¹¹

Nyugat-Zala és a Vendvidék hitélete

Nyugat-Zala, így vele a Vendvidék is előbb a Veszprémi, majd a Szent László alapította Zágrábi püspökséghez tartozott. 1777-től pedig az újonnan létrehozott Szombathelyi püspökséghez, mígnem Trianon után az elcsatolt területek a Maribori püspökség fennhatósága alá kerültek. A 16. század második felében a terület legnagyobb birtokosai az alsólendvai Bánffy, Nádasdy, Szécsy és Batthyány családok voltak, akik a protestantizmus lelkes támogatói lettek. Az 1591. évi csepregi szinódus következtében a protestánsok a nyugati végeken is két részre oszlottak. Kissé általánosítva azt mondhatjuk, hogy a kálvinistákra és lutheránusokra való megoszlás vidékünkön nemzetiségi alapon zajlott le, azaz a vend közösségek a lutheri, a magyar közösségek pedig a kálvini irányzat követői lettek. Annak ellenére, hogy a Vendvidék északi részének földesurai, a Nádasdyak 1643-ban, a Szécsyek pedig 1647-ben visszatértek a katolikus hitre, a lutheri protestantizmus annyira meggyökeresedett, hogy egyes vend gyülekezetekből már nem lehetett kiszorítani. Alsólendva vidékén a protestáns világ az Esterházy család birtokszerzésével kezdett felbomlani, az 1600-as évek elején. Idővel a lakosság többsége visszatért a katolikus hitre, így mára a szlovéniai Vendvidéken és Lendva-vidéken csak 10 ágostai evangélikus gyülekezet és egy református magyar gyülekezet maradt.¹²

Vendvidéki útmenti kereszték a magyar–szlovén nyelvhatár mentén

Az általunk vizsgált terület szakrális kisémlékeit tekintve megállapíthatjuk, hogy a történeti Zala megye magyarlakta vidékein az útmenti fa- és kőkereszték a legelterjedtebbek. A ma már főként múzeumokban őrzött, csodálatosan megformált fa korpuszok bizonyítják, hogy a nagy faragóhagyománnyal rendelkező területre, a 20. századig a fából faragott útmenti kereszték voltak jellemzők, melyeket aztán a kőkereszték váltottak fel.¹³ A Mura jobb partján elterülő Stájervidéken pedig a szoborfülkés képoszlopok és mezei oltárok dominálnak. Ez nem véletlen, hiszen a képoszlopok szülőföldje és legfontosabb elterjedési területe a német nyelvterület, azon belül is elsősorban az osztrák tartományok, amelyek közé a történeti Stájersország is tartozott.¹⁴ Így a Mura bal partján elterülő Vend-

¹¹ PÁVEL 1976. 222.

¹² BIHAR – LENDVAI KEPE 2004. 126–135.

¹³ H. CSUKÁS 1997. 232.

¹⁴ LISZKA 2000. 28–29.

vidék településein mindkét hatás érvényesül, bár az útmenti keresztok elterjedtebbek.

A ritkaság számba menően, eredeti helyükön megőrzött fa korpuszos, útmenti keresztok jellemzője, hogy nem rendelkeznek felirattal, legfeljebb csak állítatási évszámukat tüntetik fel rajtuk. A kőkeresztok felépítésére az a jellemző, hogy a korpusz alatt rendszerint Mária szobra található, néhol két angyal vagy szent alakjával kiegészülve, a talapzaton pedig felirati tábla. A felirati táblák a Bibliából vett idézetek, vallási jelmondatok vagy imarészletek mellett tartalmazzák az állítatók nevét, az állítás évszámát, esetenként pedig még a készítés helye és a kőfaragó mester neve is fellelhető rajta. A Vendvidék 1920 előtt állított kőkeresztjei szinte kivétel nélkül dunántúli városok kőfaragó műhelyeiben készültek, így például Nagykanizsán, Szentgotthárdon, Szombathelyen és Celldömölkön. A keresztok eredeti feliratai pedig kivétel nélkül vend illetve magyar nyelven íródtak.

A keresztok kapcsán feltétlenül említést kell tennünk arról, hogy sorsuk a történelmi események sodrában igen sajátosan alakult. Az 1945-öt követő kommunista időszakban, a hozzájuk kapcsolódó vallásgyakorlatok háttérbe szorultak, tiltottá váltak, így nem gondolták őket megfelelő módon. Sorsukban az 1991-es jugoszláviai rendszerváltás két fő vonulata hozott gyökeres változásokat. Egyrészt a kommunizmus bukása utáni vallási megújulás előidézte a keresztok tömeges felújítását, másrészt pedig az önálló Szlovén Köztársaság születéséhez kapcsolódóan a nemzeti tudat megerősödése formálta arcukat.

Bár a vidék útmenti keresztjeit számos szempont szerint csoportosíthatnánk, az általunk vizsgált témának megfelelően a vendlakta vidék keresztjeit vesszük sorra, elsősorban a feliratukban bekövetkezett változások alapján.

1. A vend lakosság által állítatott, vend felirattal rendelkező keresztok, amelyek felújításuk után is megőrizték vend nyelvű feliratukat.

Mala Polana (Kisपालina, Zala vm.). A település határában álló felújított kereszt megőrizte vend nyelvű feliratát, de a felújítás során több „hibát” ejtettek. A vend szövegben ugyanis megjelennek a vend helyesírástól (sz, é, zs, Jánosné) idegen szlovén betűk is (š, ž, é helyett i).

A kereszt felirata:

*Bogi na hvalo i diko
Szo dali gori posztaviti
Hozian Péter
Hozian Istvan
Žsalig Marko
Hozian Janošni
1884*

A kereszt anyaga: homokkő

A kereszt méretei:

- Teljes magassága: 390 cm
- A kereszt szélessége: 96 cm
- Talapzat magassága: 170 cm
- Talapzat szélessége: 74 cm × 74 cm
- Krisztus szobrának magassága: 67 cm
- Mária szobrának magassága: 45 cm
- A felirati mező: 31 cm × 20 cm

2. *A vendlakta vidéken állíttatott, magyar felirattal rendelkező kereszt, amelyek a felújításuk után is megőrizték magyar nyelvű feliratukat.*

Dolenci (Dolány, Vas vm.). A község határában áll egy kereszt, a következő felirattal:

*Fogadalomból állította Fel Jovánics Jstván és neje Matus Mári
a. B. Sz. Maria dicsőségére. 1913.*

A szövegben ejtett nyelvtani hibák valószínű, hogy a kereszt készítésekor keletkeztek, amely a felirat tanúsága szerint gráci műhelyben készült.

A kereszt készítője: Joh. Mörth Graz. Gutenberg Strasse 21a

A keresztet körülvevő vaskerítés készítője: Hocker Rudolf lakatos Szentgottárd

A kereszt anyaga: műkő

A kereszt méretei:

- Teljes magassága: 342 cm
- A kereszt szélessége: 106 cm
- Talapzat szélessége: 111 cm × 111 cm
- Krisztus szobrának magassága: 98 cm
- A felirati mező: 70 cm × 50 cm

3. *A vendlakta vidéken állíttatott, magyar felirattal rendelkező kereszt, amelyek a felújításuk hiányában megőrizték magyar nyelvű feliratukat.*

Šalovci 129. (Sal, Vas vm.). Egy magánház sövénykerítése mögött álló kereszt-ről van szó, amelynek korpuszát és az alatta lévő Mária-szobrot az egypártrend-szer ideje alatt leverték. A sövény pedig az alábbi magyar szöveget takarja:

*Isten dicsőségére és a Szűz Mária tiszteletére
emeltete Kovács Miklós és neje Szvétecz Mári.*

A kereszt anyaga: kő

A kereszt méretei:

Teljes magassága: 380 cm

A kereszt szélessége: 85 cm

4. A vendlakta területen a magyar lakosság által állíttatott, magyar felirattal rendelkező keresztek, amelyeknek felújításuk során lemeszelték felirati tábláját.

Kobilje (Kebeleszentmárton, Zala vm.): A település határában álló kereszt a következő, a többrétegű erőteljes átmeszelés miatt alig olvasható és hiányos felirat látható:

Isten dicsőségére (...)

Kebele község 1908.

A kereszt anyaga: műkő

A kereszt méretei:

Teljes magassága: 380 cm

A kereszt szélessége: 85 cm

Talapzat magassága: 140 cm

Talapzat szélessége: 88 cm × 88 cm

Krisztus szobrának magassága: 100 cm

Mária szobrának magassága: 63 cm

A felirati mező: 66 cm × 35 cm

Bogojina (Bagonya, Zala vm.): A bagonyai plébániatemplom kertjében álló keresztet Török János emeltette 1817-ben. Magyar nyelvű feliratát olvashatatlanságig lemeszelték.

A kereszt készítésének helye: Nagykanizsa.

5. A vend lakosság által állíttatott, vend felirattal rendelkező keresztek, amelyeket a felújításuk után eredetijüket megmásítva, szlovén nyelvűvé alakítottak.

Gornja Bistrica (Murabeszterce, Felső Beszterce, Zala vm.): A településen álló kereszt vend feliratát egy szlovén nyelvű márványtáblával letakarták. A tábla alatt vend nyelvű szöveg található, amely a kereszt 1905-ös megújításáról számol be.

A kereszt márványkövön lévő felirata:

Potnik, tu postoj, pomisli, da bil gospodov križ od tvojega je težji.

Postavil Ivan Magdič 1873

A márványkő mellett látható vend nyelven íródott szöveg:

Ponovleni 1905

A kereszt anyaga: műkő

A kereszt méretei:

Teljes magassága bádog fedéllel: 440 cm

A kereszt szélessége: 80 cm

Talapzat magassága: 180 cm

Talapzat szélessége: 66 cm × 66 cm

6. A vend lakosság által állíttatott, vend felirattal rendelkező keresztek, amelyeknek felújításuk során eltűntették vagy lemeszelték felirati tábláját.

Brezovica (Lendvanyíres, Zala vm.). A településen belül, hármás útkereszteződésnél áll egy kereszt, amelynek vend nyelvű feliratát több rétegű meszeléssel tüntették el.

A kereszt anyaga: műkő

A kereszt méretei:

Teljes magassága: 395 cm

A kereszt szélessége: 110 cm

Talapzat magassága: 172 cm

Talapzat szélessége: 59 cm × 59 cm

Krisztus szobrának magassága: 100 cm

Mária szobrának magassága: 55 cm

A két szobor anyaga: öntöttvas

A felirati mező: 39 cm × 31 cm

Filovci (Filóc, Zala vm.). A temető melletti, útkereszteződésben álló keresztet 1908-ban állíttatták. Vend nyelvű feliratát több rétegben lemeszelték.

A kereszt készítésének műhelye: Kondor, Celldömölk.

Lipa (Kislippa, Zala vm.). A falu szélén álló kereszt eredetileg vend nyelvű feliratát a felújítás során vakolattal fedték le. Az eredeti szövegről a leomlott vakolat tanúskodik.

7. A vend lakosság által, 1920 után állíttatott szlovén feliratú keresztek.

Az 1920 után készült kereszteken már sehol sem találtunk vend nyelvű szöveget az általunk vizsgált településeken. Felirataik kizárólag szlovén nyelven íródtak. Erre példaként hozhatjuk Gyertyános (Gaberje, Zalagyertyános, Zala vm.) település egyik keresztjét.

A kereszt felirata:

*Po potnik moj
tu obstoj
trpljenje moje*

premišljuj
Družina Heric
1947–1999

A kereszt anyaga: fa

A kereszt méretei:

Teljes magassága: 400 cm

A kereszt szélessége: 100 cm

Talapzat magassága: 35 cm

Talapzat szélessége: 75 cm × 75 cm

Krisztus szobrának magassága: 120 cm

Mária szobrának magassága: 60 cm

A felirati mező: 13 cm × 16 cm

Összegzés

A magyar–szlovén nyelvhatár szlovéniai szakaszán húzódó települések útmenti keresztjeinek felirataira vonatkozóan a következő főbb tendenciák állapíthatók meg:

1920, azaz Trianon előtt az egyértelműen megrajzolható nyelvhatár magyar oldalán az útmenti kereszték felirata kizárólag magyar nyelvű volt. A szlovén oldalon a feliratok nyelve döntő többségben vend volt, de kivételként akadt néhány magyar nyelvű is, amely az ezen falvakban élő csekély számú magyar lakossághoz köthető.

1920 után a magyarlakta területen továbbra is magyar felirattal rendelkező kereszteteket állítottak. Ez alól csak a göntérházi szlovén nyelvű kereszt képez kivételt. A szlovén oldalon pedig a régi, vend nyelvű kereszték meghagyása mellett az újonnan készültekre már mindinkább szlovén nyelvű feliratok kerültek.

A jugoszláv kommunizmus időszaka alatt az általunk kutatott területen nem volt jellemző sem új kereszték állítása, sem a régiek felújítása.

Az 1991-es jugoszláviai rendszerváltással és Szlovénia önállósulásával az útmenti kereszték állításának és felújításának új hulláma indult meg. Erre az időszakra a vendlakta terület útmenti keresztjei már igen elhanyagolt állapotba kerültek. Egy részüket éppen ezért ledöntötték és helyükre újat emeltek, kizárólag szlovén nyelvű szöveggel. Másik csoportjukat még igyekeztek megmenteni és helyreállítani. A helyreállítás esetében a vend nyelvű feliratok főként a határban álló keresztelnél maradtak meg, mivel ezek kevésbé voltak szem előtt. A település határain belül található kereszték felújítását az egyházközség vállalta magára. Erre az újítási hullámra elsősorban a vend és magyar nyelvű feliratok eltüntetése vagy szlovénra változtatása a jellemző. A vend nyelvű szövegek szlovénra cserélése annak tudható be, hogy az önálló Szlovénia létrejötte utáni időszakban a vendek között végleg megerősödött a szlovén nemzethez való tartozás tudata, hiszen a magyar grammatikai szabályokat alkalmazó vend írásbeliség egyet jelentett számukra a Magyar Királysághoz való egykori tartozásukkal.

A keresztek felújítására elmondható, hogy a szlovéniai műemlékvédelem teljes érdektelensége jellemző rájuk. A szakrális kismélekek megőrzése minden szakmai felügyelet és támogatás nélkül a helyi közösségek ízlésétől és pénzügyi lehetőségeitől függ. Esetleges és legtöbbször önkényes módon a helyi sírkövesek, amatőr festők végzik a felújításokat. Továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy az eredetiségre való törekvésük minimális, pedig a történeti hűség figyelmen kívül hagyása komoly etikai és szakmai kérdéseket vet fel.

Az útmenti keresztek, képoszlopok, szobrok a népi kegyesség legfontosabb tárgyi emlékei, beszédes jelképei,¹⁵ így a vend feliratú útmenti keresztek „kálváriája” a vendek sorsának 20. századi alakulását is szimbolizálja.

Irodalom

BIHAR Mária – LENDVAI KEPE Zoltán

2001 A kóti „Pepik körösztik”. *Naptár 2002. A szlovéniai magyarok évkönyve.* Lendva, 115–121.

2005 A szlovéniai magyar reformátusok a változó időben. *Muratáj 2004/II.* Lendva, 126–135.

H. CSUKÁS Györgyi

1997 Közösségi épületek. *Magyar néprajz IV. Életmód.* Budapest.

KÓSA László – FILEP Antal

1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Budapest.

KOSSITS József

1828 A Magyar országi Vendus Tótokról. *Tudományos Gyűjtemény V.* 3–50.

LISZKA József

2000 *Állítatott keresztényi buzgóságul.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

PÁVEL Ágoston

1976 *Válogatott tanulmányai és cikkei.* Szombathely.

SILLING István

2002 *Vallási néphagyomány.* Újvidék.

M. Bihar-Z. Kepe

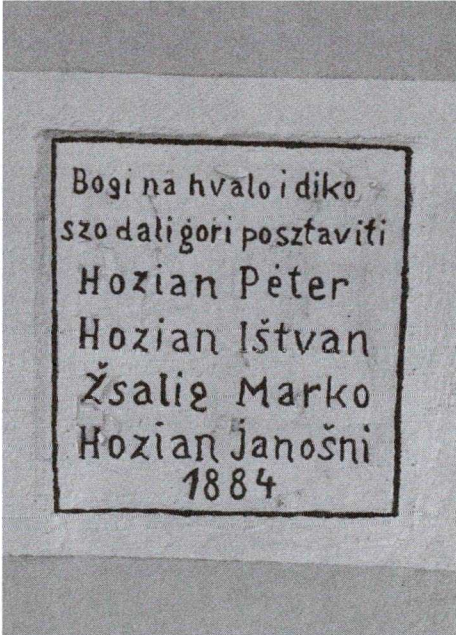
THE FATE OF ROADSIDE CRUCIFIXES IN THE LAND OF VENDS

The authors examined how inscriptions changed on crucifixes situated on the Slovenian side of the Hungarian-Slovenian (Vend) border after the establishment of Trianon borders (1920), during the years after 1945, and after the 1991 change of political system. The changes on crucifixes well express the efforts to assimilate or to preserve linguistic and national identity. At the same time, the authors draw the attention to the importance of preserving and renovating these monuments in a professional way.

¹⁵ A témát számos új szempont szerint vizsgálja meg: SILLING 2002. 151–196.



Csentei és völgyifalui fa korpuszok a lendvai vár gyűjteményéből.



Bogi na hvalo i diko
szo dali gori posztaviti
Hozian Péter
Hozian Istvan
Žsalig Marko
Hozian Janošni
1884

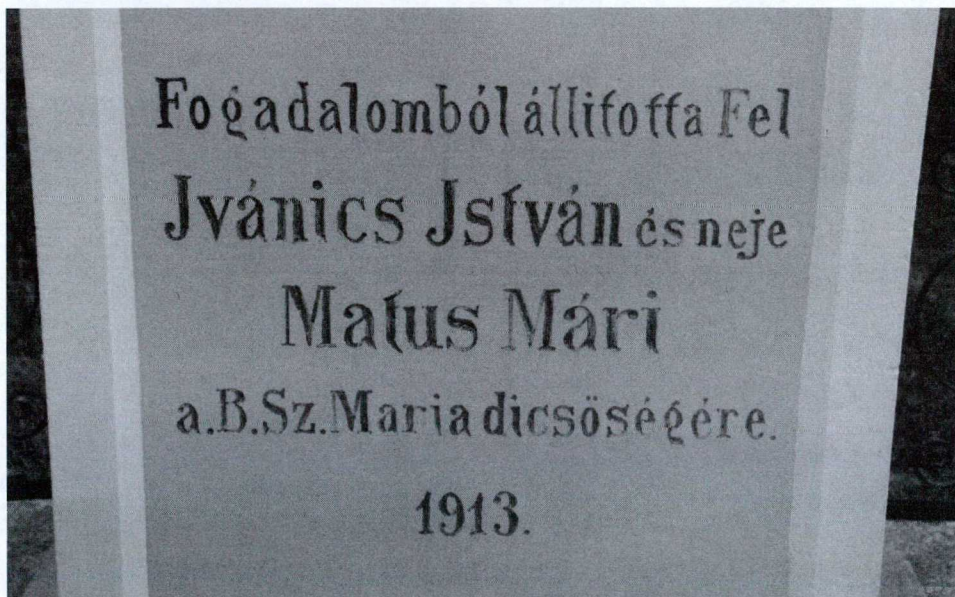


Maria
mali Bozsa
zmozsna Goszpa
nase
drađe domovine
moli za nasz.
1911.

Vend nyelvű szövegeiket felújításuk után is megőrző szakrális kisémlékek felirati táblái Mala Polana (Kisपालina) és Nedelica (Zorkóháza) vendlakta településekből.



Magyar feliratát felújítása után is megőrző kereszt a vendvidéki Dolányból (Dolenci).

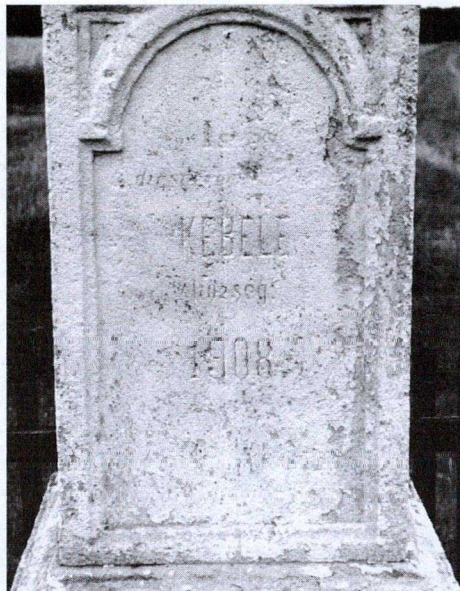
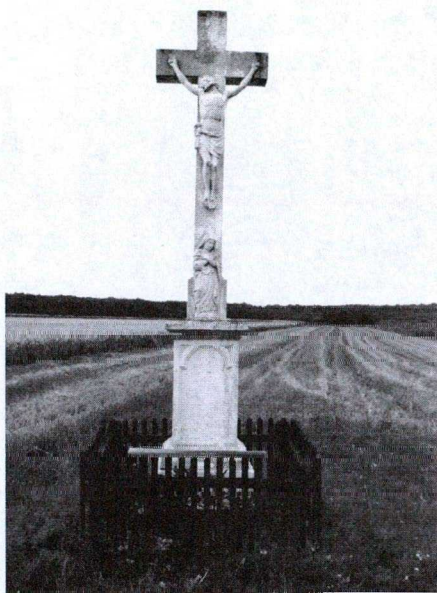




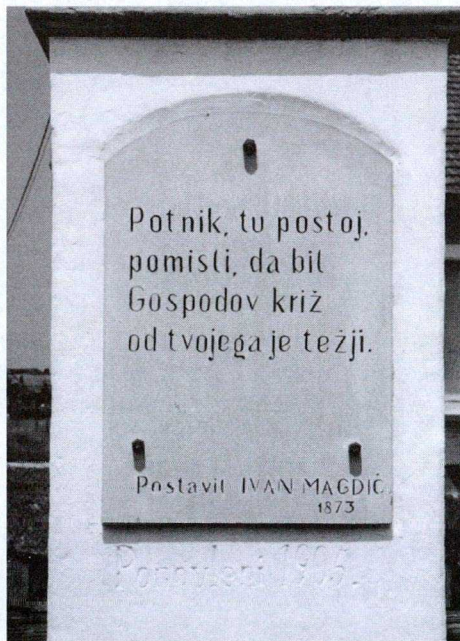
Erősen megrongálódott, magyar feliratát megőrző útemi kereszt a vendvidéki Sal (Šalovci) településről.



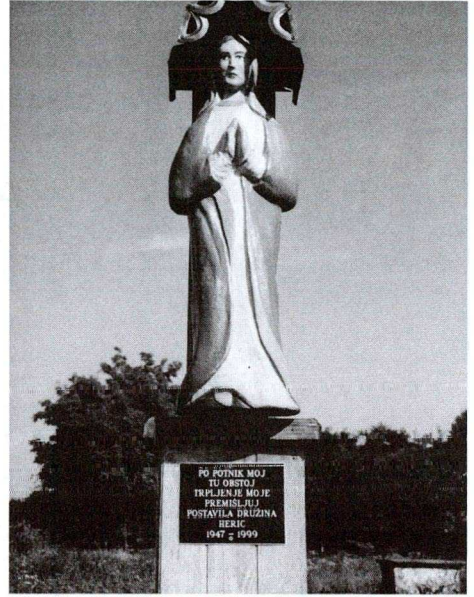
Vend feliratú kereszt a vendlakta Lendvanyíresről (Brezovica), amelynek feliratát több rétegben lemeszelték.



1908-ban állítottott, lemeszelt magyar feliratú kereszt a vendvidéki Kebeleszentmártonról (Kobilje).



Szlovén nyelvű táblával letakart vend feliratú kereszt a vendvidéki Felsőbesztercéről (Murabeszterce, Gornja Bistrica).



A zalagyertyánosi (Gaberje) „kolónia” szlovén feliratú kereszthe 1999-ből.